

TOKAT İLİ KAZOVA BÖLGESİNDE İHRACATA DÖNÜK OLARAK ÜRETİLEN DOMATESİN PAZARLAMA YAPISI VE SORUNLARI

Yar.Doç.Dr. Adnan ÇİÇEK

GOÜ, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü TOKAT

ÖZET

Bu araştırmada Tokat ili Kazova Bölgesinde ihracata dönük olarak üretilen domatesin pazarlama yapısı ve sorunları incelenmiştir. Araştırmadaki veriler 9 köydeki 79 tarım işletmesinden anket yöntemi ile elde edilmiştir. Basit tesadüfi örnekleme yönteminin kullanıldığı araştırmada %95 güven sınırları içinde çalışılmıştır. Bölgede işletme başına ortalama 42.3 ton domates üretildiği saptanmıştır. Ortalama verim 4304 kg/da'dır. Üretilen domatesin %92.88'inin pazara sunulduğu belirlenmiştir. Domatesin %60.15'i toptancı tüccar, %32.16'sı komisyoncu aracılığı ile pazarlanmıştır. Ayrıca %5.3'ü aracısız olarak pazarlanırken, %2.39'u bölgedeki salça fabrikasına satılmıştır. Araştırma bölgesinde domatesin pazarlanması ile ilgili bir çok sorun olduğu sonucuna varılmıştır.

THE PROBLEMS AND MARKETING STRUCTURE OF TOMATO PRODUCED AS EXPORT-ORIENTED IN KAZOVA REGION OF TOKAT PROVINCE

ABSTRACT

In this study, the problems and marketing structure of tomato produced as export-oriented investigated in Kazova region of Tokat province. The data used in the study obtained from 79 farms in 9 villages by survey. Simple random sampling method considering 95% confidence interval used in the study. It was determined that the mean of tomato production of each farms is 42.3 tons. The average productivity of tomato is 4304 kg/da. It was determined that the big amount of tomato which is 92.88 percentage marketed. 60.15 percentage of tomato produced marketed to whole buyer and 32.16% marketed to middleman buyer. While 5.3% of total production marketed directly to consumers, 2.39 percentage of production was sold to the tomato paste factories in the

region. Besides, it was determined that there are many problems in relation to tomato marketing in the study region.

1. GİRİŞ

1.1. Konunun Önemi

Tarım sektöründeki bir çok üretim faaliyetinde, teknolojik gelişmeler üreticinin bilgisine sunulmakta ve genel teknik bilgi düzeyi sürekli yükselmektedir. Ancak ulusal düzeyde üretim planlaması yapılmayan veya üretim alanı sınırlandırılması ve fiyata müdahale gibi önlemlerin alınmadığı bir çok tarımsal ürünün pazarlama aşamasında büyük sorunlar yaşanmaktadır. Artık amaç ve sorun, üretmekten daha çok pazarlama ile ilgilidir. Bu ürünlerden bir tanesi de domatestir. Normal hasat döneminin dışında turfanda olarak üretildiğinden büyük kar sağlayan domateste, çoğu yıllar normal hasat döneminde büyük sorunlar ortaya çıkmaktadır. Geleceğe ait fiyatların yüksek belirsizlik taşıdığı bu üründe, üreticilerin pazarlamaya ilişkin bir takım sorunları bulunmaktadır.

Türkiye domates üretiminde dünyada ilk sıralarda gelen ülkelerden birisidir. Nitekim 1994 yılı verilere göre ABD'den sonra ikinci sırada yer almaktadır(1). Tokat ili Kazova Bölgesi iklim koşulları gereği turfanda döneminde domates üretimine elverişli değildir. Ancak üretim deseni içinde domatese belirli bir yer verilmektedir. Üreticiler domatesi daha çok bazı yıllarda gerçekleştirilen ihracat beklentisinden dolayı yoğun olarak üretmektedirler. Ancak bu durum pazarlamada büyük sorunlar oluşturmakta ve üreticileri ekonomik açıdan zor durumda bırakmaktadır. Bu açıdan sözkonusu bölgede domates üretimi ve özellikle pazarlamasına ilişkin bilgilerin ortaya konulması ve ortaya çıkan sorunlara çözüm önerisi getirilmesi önem taşımaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, üretim potansiyeli oldukça yüksek olan Kazova Bölgesinde gerek ihracata gerekse iç piyasaya dönük olarak üretilen domatesin pazarlama yapısı ortaya konulmuştur. Ayrıca pazarlama şekilleri ve özellikleri, ortaya çıkan sorunlar ve alınması gereken tedbirler çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmada kullanılan veriler, Tokat ili Kazova Bölgesinde domates üretimi yapılan köylerdeki üreticilerden anket yöntemi ile derlenmiş 1994 yılına ait orjinal verilerdir. Ayrıca konu ile ilgili daha önce yürütülmüş benzer çalışmalardan ve ilgili istatistiklerden ikincil veri olarak yararlanılmıştır.

Araştırmada bütün üreticilere ulaşmak mümkün olmadığından basit tesadüfi örnekleme yöntemi (2) ile toplam 79 adet anket yapılmıştır. Bu amaçla bölgedeki tarım kuruluşları ile yapılan değerlendirme sonucunda domates üretimi yapan köyler belirlenmiştir. Toplam 33 köy arasından 9 köy tesadüfi olarak seçilmiş ve bu köylerdeki üreticilerin domates üretimi yaptıkları alanlar dikkate alınarak %95 güven sınırlarında toplam 79 adet anket uygulanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anketlerin değerlendirilmesinde, üreticilerin domates ürettikleri alanlar dikkate alınarak 3 büyüklük grubu oluşturulmuştur. Domates üretim alanı 1-5 da. arasında olan 31 işletmenin, 6-10 da. arasında olan 16 işletmenin ve 11 da.'dan fazla olan 32 işletmenin verileri değerlendirilmiştir. Ayrıca ağırlıklı ortalamalara da yer verilmiştir. Anket ile elde edilen veriler basit matematiksel işlemlere tabi tutularak çizelgeler oluşturulmuş ve yorumlamalar yapılmıştır.

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE DOMATES ÜRETİMİ VE PAZARLAMA YAPISI

1994 yılı verilerine göre dünyada yaklaşık 2.9 milyon ha. alanda domates üretimi yapılmaktadır (Çizelge 1). Toplam üretim alanının %6.7'sini ABD, %5.6'sını Türkiye, %3.8'ini İtalya ve %11.3'ünü de Hindistan oluşturmaktadır. Üretim miktarının ise %15.6'sını ABD, %8.1'ini Türkiye, %6.8'ini İtalya ve %6.5'ini de Hindistan teşkil etmektedir. Bu verilere göre Türkiye dünyada domates üretiminde 2., üretim alanında ise 3. sırada yer almaktadır.

Çizelge 1. Dünyada ve Bazı Önemli Ülkelerde Domates Üretim Alanları, Verim ve Üretim Değerleri (1994)

	Üretim Alanı		Üretim Miktarı		Verim (kg/ha)
	(000 ha)	%	(000 MT)	%	
ABD	190	6.7	12089	15.6	63626
TÜRKİYE	160	5.6	6300	8.1	39375
İTALYA	109	3.8	5259	6.8	48248
HİNDİSTAN	321	11.3	5029	6.5	15667
YUNANİSTAN	41	1.4	1810	2.3	44146
DİĞERLERİ	2031	71.2	47053	60.7	23167
DÜNYA	2852	100.0	77540	100.0	27188

Kaynak: FAO, Production Yearbook, Vol:48, 1994.

Türkiye'nin verim düzeyi dünya ortalamasının sürekli üzerinde gerçekleşmektedir. Ancak ABD, İtalya ve Yunanistan gibi rakip ülkelerden daha az düzeyde bulunmaktadır. İhracat ile ilgili verilere bakıldığında Türkiye'nin daha çok iç tüketime yönelik üretim yaptığı görülmektedir (3).

Domatesin hem taze olarak, hem de işlenip salça olarak tüketimi sözkonusudur. Türkiye'nin toplam işleme kapasitesi 350 000 ton dolayındadır ve bu kapasitenin %60'ı fiili kapasitedir (4). 1 kg salçanın 6 kg domatesten elde edildiği gözönüne alınırsa, Türkiye'de toplam üretimin yaklaşık %20'si işlenmekte ve geri kalan kısmı taze olarak tüketilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin salça ihracatı da sözkonusudur.

Çizelge 2. Türkiye'de Yıllara Göre Domates Üretimi, İhracatı ve İhracatın Üretime Oranı

Yıl	Toplam Üretim (MT)	İhracat (MT)	İhracatın Üretime Oranı (%)
1978	3 300 000	3 998	0.12
1979	3 500 000	25 605	0.73
1980	3 550 000	26 366	0.74
1981	3 600 000	75 423	2.10
1982	3 700 000	108 575	2.93
1983	3 700 000	120 000	3.24
1984	4 000 000	132 196	3.30
1985	4 900 000	158 822	3.24
1986	5 000 000	165 749	3.32
1987	5 000 000	171 388	3.43
1988	5 250 000	148 548	2.83
1989	5 750 000	78 466	1.36
1990	6 000 000	33 586	0.56
1991	6 200 000	106 649	1.72
1992	6 450 000	45 064	0.70
1993	6 150 000	77 271	1.26

Kaynak : FAO, Production Yearbook, Çeşitli Yıllar.

FAO, Trade Yearbook, Çeşitli Yıllar.

4. TOKAT İLİNDE DOMATES ÜRETİMİ VE PAZARLAMA YAPISI

1993 yılı verilerine göre Tokat ili domates üretimi 205 736 ton'dur. Bu üretim, sözkonusu yılda Türkiye üretiminin %3.35'ini oluşturmaktadır. Tokat ili bu oranla Türkiye'de ilk sıralarda yer almaktadır (5).

1993 yılı verilerine göre Tokat ilinde en çok üretilen sebze domatestir (5). Nitekim toplam 350 691 ton olan sebze üretiminin %58.7'sini domates teşkil etmektedir. İlde üretilen domatesin belli başlı pazarlama yerleri; il içi tüketim, çevre iller ve ihracat yolu ile dış ülkelerdir. Ancak ihracatta yıldan yıla büyük değişimler olmaktadır. Özellikle Ortadoğu ülkelerinden gelen tüccarların yıllara göre istikrar sağlamaması, üreticileri zor durumda bırakmaktadır. Ayrıca bölgede yabancı alıcılar adına domates alımı yapan yerli tüccar sayısının yetersiz olması ve alımların düzensiz oluşu da diğer bir sorundur.

5. TOKAT İLİ KAZOVA BÖLGESİ DOMATES ÜRETİMİ, PAZARLAMA YAPISI VE SORUNLARI

5.1. İşletmelerin Domates Üretimi İle İlgili Genel Bilgileri

İncelenen işletmelerde ortalama domates üretim alanı 9.83 da'dır (Çizelge 3). Bu değer 1.grupta 4.31 da, 2.grupta 7.69 da ve 3.grupta 16.25 da'dır. Araştırma bölgesinde domates üretimi ile ilgili yapılan bir araştırmada ortalama domates üretim alanının 10.95 olduğu saptanmıştır (6).

Çizelge 3. İşletme Gruplarına Göre Domates Üretim Alanları ve Mülkiyet Durumu

İşletme Büyük- lük Grubu (da)	Domates Üretim Alanı (da)	Mülkiyet Durumu (%)			
		Öz	Ortak	Kira	Toplam
I (1 - 5)	4.31	85.02	3.75	11.23	100.00
II (6 - 10)	7.69	67.47	20.33	12.20	100.00
III (11 - +)	16.25	78.85	10.96	10.19	100.00
Ortalama	9.83	78.11	11.20	10.69	100.00

Bölgede üretilen domatesin %78.11'i özmülk arazilerde, %11.20'si ortağa tutulan ve %10.69'u ise kiralanan arazilerde üretilmiştir. Her büyüklük grubunda ortak ve kira şeklinde arazi işlemenin olduğu görülmektedir. Bu durum; üreticilerin, özmülk arazilerinin yanısıra ortak ve kira şeklinde domates üreterek gelir beklentisi içerisinde oldukları şeklinde yorumlanabilir.

İncelenen işletmelerin toplam arazi varlığının 49.04 da olduğu görülmektedir (Çizelge 4). Bölgede daha önce yapılan araştırmalarda ortalama işletme genişliğinin sırasıyla; 48.3 da ve 58.6 da olduğu saptanmıştır (7, 8). Bu sonuçlar yapılan araştırmada elde edilen sonuçların daha önceki sonuçlara yakın değerler taşıdığını göstermektedir.

Çizelge 4. İncelenen İşletmelerin Toplam Arazi Varlığı, Arazilerin Sulanabilme Durumu ve Üretim Deseni

İşletme Büyüklük Grupları (da)	Toplam Arazi Varlığı (da)	Sulanabilme Durumu		Üretim Deseni				Toplam (%)
		Sulu Arazi (%)	Kuru Arazi (%)	Tarla Arazisi (%)	Sebze Arazisi (%)	Meyve Arazisi (%)	Diğerleri (kavak, bağ, vs.) (%)	
I	32.48	81.62	18.38	63.82	25.22	6.47	4.49	100.00
II	55.69	95.73	4.27	76.14	21.05	0.68	2.13	100.00
III	61.77	91.87	8.13	56.76	33.33	6.70	3.21	100.00
ORT.	49.04	90.11	9.89	63.07	28.41	5.26	3.26	100.00

Domates üreten işletmelerin toplam arazi varlığının %90.11'ini sulu arazi, %9.89'unu ise kuru arazi oluşturmaktadır. Toplam arazinin %63.07'si tarla arazisi, %28.41'i sebze arazisi, %5.26'sı meyve arazisi ve %3.26'sı diğer arazilerden (kavak, bağ, vs.) oluşmaktadır. Sebze arazisinin oranı I.grupta %25.22, II.grupta %21.05 ve III.grupta %33.33'dür. Toplam sebze arazisi içinde domates üretilen arazinin oranı %70.57'dir (Çizelge 5). Bu oran I.grupta %52.63, II.grupta %65.61 ve III.grupta %78.92'dir. İşletme genişliği arttıkça, toplam sebze arazisi içinde domatesin oranının da arttığı görülmektedir.

Çizelge 5. İncelenen İşletmelerde Toplam Sebze Arazisi İçinde Domates Üretilen Arazinin Önemi

İşletme Büyüklük Grupları (da)	Sebze Arazisi (da)	Domates Üretilen Arazi (da)	Domates Üretilen Arazinin Sebze Arazisine Oranı (%)
I	8.19	4.31	52.63
II	11.72	7.69	65.61
III	20.59	16.25	78.52
Ortalama	13.93	9.83	70.57

5.2. Domatesin Üretim ve Verim Durumu İle Değerlendirme Şekli

İncelenen işletmelerde ortalama domates üretimi yaklaşık 42.3 tondur(Çizelge6). Ortalama verim ise 4304 kg'dır. Bölgedeki ortalama verim değeri Türkiye ortalamasının (3938kg/da) üzerindedir(1). Bölgede yapılan bir araştırmada en yüksek verim 8 124 kg/da ile WC-156 ve 7 705 kg/da ile Pearson çeşitlerinde olduğu saptanmıştır(9). Bu durum, araştırma alanında üretim tekniğinin iyi uygulanması ve yüksek verimli çeşit kullanılması sonucu mevcut verimin daha da artırılabilceğini göstermektedir.

İşletmelerde üretilen domatesin %92.88'i satılmakta ve %7.12'si işletmede tüketilmektedir(Çizelge6). Her üç grupta da üretilen domatesin %90'dan daha fazlası satılmaktadır. Bu durum bölgede domatesin pazara dönük olarak üretildiğini göstermektedir. Ayrıca bölgede yapılan bir araştırmada üretilen domatesin %2.30'unun işletmede tüketilmektedir(6).

Çizelge 6. Domates Üretim ve Verim Durumu ile Değerlendirme Şekli

İşletme Büyük- lük Grubu	Ortalama Üretim (kg)	Değerlendirme Şekli		Ortalama Verim (kg/da)
		Satılan (%)	Evde Tüketilen (%)	
I	17 685	90.80	9.20	4 107
II	25 094	91.16	8.84	3 264
III	74 750	93.65	6.35	4 600
Ortalama	42 301	92.88	7.12	4 304

5.3. İncelenen İşletmelerde Domatesin Pazarlama Yapısı ve Pazarlamaya İlişkin Sorunlar

Araştırma bölgesinde üretilen domatesin %60.15'i toptancı tüccara, %32.16'sı bölgedeki sebze halinde komisyoncuya, %5.30'u sebze pazarında aracısız olarak ve %2.39'u ise fabrikaya satılmıştır (Çizelge7). 3. grupta da domatesin büyük bir kısmı toptancı tüccar ve sebze halinde komisyoncu aracılığı ile satılmıştır. Araştırma bölgesinde 1994 yılı verileri ile yapılan bir araştırmada üretilen domatesin %65.47'sinin toptancı tüccara satıldığı, %23.78'inin komisyoncu aracılığı ile sebze halinde satıldığı, %6.11'inin fabrikaya satıldığı, %2.34'ünün sebze pazarlarında satıldığı ve %2.30'unun ise işletmede tüketildiği saptanmıştır(6).

Çizelge7. Bölgede Satılan Domatesin Satış Şekillerine Göre Dağılımı

İşletme Büyüklük Grubu	Satılan Miktar (kg)	Satılan Miktarın Satış Yerlerine			Göre Dağılımı (%)	
		Aracı ile Top.Tücc.	Hal (Komis.)	Sebze Pazarı (Aracısız)		Fabrika
I	16 055	42.99	43.85	8.94	4.22	100.00
II	22 875	40.16	56.28	2.19	1.37	100.00
III	70 000	67.23	25.63	5.00	2.14	100.00
Ortalama	39 288	60.15	32.16	5.30	2.39	100.00

Araştırma alanında 1995 yılında domatesin ortalama satış fiyatı 4 568 TL'sidir. Aracısız olarak pazarda satılan domatesin fiyatı ortalama olarak diğer satış yerlerinden daha yüksektir. Fabrikaya satılan domatesin satış fiyatı ise diğer satış şekillerinden oldukça farklıdır. Bunun en büyük nedeni satılamayacak durumda olan ve kısa zamanda satılması gereken domatesin, bir an önce satılmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Çizelge8. Bölgede Domatesin Satış Yerlerine Göre Fiyatları (1995)

İşletme Büyüklük Grubu	Totancı Tüccar (Aracı ile)	Hal (Komisyoncu)	Sebze Pazarı (Aracısız)	Fabrika	Ortalama
I	4 046	4 500	3 090	1 500	4 060
II	5 259	5 367	5 000	1 500	5 262
III	4 658	3 961	7 478	2 190	4 567
Ortalama	4 637	4 370	6 170	1 947	4 568

Bölgede domatesin %93.40'ı peşin ve %6.60'ı vadeli satılmıştır. Vadeli satış daha çok fabrikaya ve toptancı tüccarlar adına alım yapan bölgedeki çiftçilere satıştan kaynaklanmaktadır.

Çizelge9. Bölgede Domatesin Satış Şekli (%)

İşletme Büyüklük Grubu	Peşin	Vadeli	Toplam
I	86.14	15.86	100.00
II	86.34	13.66	100.00
III	96.16	3.84	100.00
Ortalama	93.40	6.60	100.00

Sartılan domatesin satış yerine göre değişik şekillerde ambalajlamaya tabi tutulduğu belirlenmiştir. Nitekim bölgede üretilen domatesin %42.81'i gazeteli kasa ile, 42.21'i plastik kasa ile, %9.50'si çiftli ve tekli kasa ile pazarlanmaktadır. %5.48'i herhangi bir şekilde ambalajlamadan traktör römorku ile (dökme) pazarlanmaktadır.

Çizelge10. Bölgede satılan Domatesin Ambalaj Şekli

İşletme Büyük Grupları	Gazeteli Kasa	Plastik Kasa	Dökme	Çiftli ve Tekli Kasa	Toplam
I	41.54	39.17	6.03	13.26	100.00
II	62.30	26.50	1.37	9.83	100.00
III	39.91	45.45	6.02	8.62	100.00
Ortalama	42.81	42.21	5.48	9.50	100.00

5.3.1. Toptancı Tüccar ile Pazarlama

Bölgede en yaygın pazarlama şekli toptancı tüccar kanalıyla pazarlamadır. Bu şekildeki pazarlama yöntemi üretim mahallinde gerçekleşmektedir. Bu sistem ile değişik meslek gruplarından kişilerin ürün satın aldıkları belirlenmiştir. Bu kişilerin hem kendi adlarına ve hemde domatesin diğer bölgelere ve ülkelere satışını gerçekleştirecek toptancı tüccarlar adına alım yaptıkları saptanmıştır. Toptancı pazarlarına aracılık eden tüccarlar kendi hesaplarına mal alabildikleri gibi, teslim edilen mal üzerinden belirli bir para veya satış fiyatından belirli bir nispetle bir pay da almış olabilirler (10). Söz konusu satış şekline aracılık eden kişilerin %38.78'inin bölgedeki çiftçiler olduğu sonucuna varılmıştır (Çizelge11). Bu şahısların hasat zamanı yerleşim yerlerinde geçici alım merkezleri oluşturdukları ve asıl mesleklerinin çiftçi oldukları saptanmıştır. Bunun dışında bölgede domatesin %34.69'nun toplayıcı tüccarlar tarafından, %24.49'unun kamyon sahipleri (geçici toplayıcı tüccarlar) tarafından ve %2.04'ünün de bölgelerdeki hallerde komisyonculuk yapan kişiler tarafından satın alındığı belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre araştırma bölgesinde domatesde pazarlama sisteminin henüz belirli bir olguya ulaşmadığı ve hasat döneminde değişik mesleklere sahip olan kişilerin aracılık yaptığı söylenebilir.

Çizelge 11. Ürünün Satıldığı Kişinin Asıl Mesleği

İşletme Büyük­lük Grupları	Çiftçi	Tüccar	Kamyon Sahibi	Halde Komisyoncu	Toplam
I	73.33	6.67	13.33	6.67	100.00
II	50.00	25.00	25.00	0.00	100.00
III	15.38	53.85	30.77	0.00	100.00
Ortalama	38.78	34.69	24.49	2.04	100.00

Bölgede üretilen domatesin %38.78'inin olgunlaşmadan satıldığı saptanmıştır. Bunun en büyük nedeni (%73.68) toptancı tercihleridir. Ayrıca ürünü olgunlaşmadan satan üreticilerin %10.53'ü maddi sıkıntı yüzünden, %15.79'u da riskten kaçındıkları için ürünlerini olgunlaşmadan sattıklarını ifade etmişlerdir.

Ürünlerini toptancı tüccara satan üreticilerin %93.88'i tüccarlardan üretim döneminde kredi almadıklarını belirtirken %6.12'si ise hasat zamanında ödemek üzere nakdi kredi aldıklarını belirtmişlerdir.

5.3.2. Sebze Halinde Komisyoncu Aracılığı ile Pazarlama

Araştırma bölgesinde ikinci yaygın pazarlama şekli sebze halinde komisyoncu aracılığı ile pazarlamadır. Bu sistemde satış yapan üreticilerin %88.64'ü Tokat ve ilçelerindeki sebze hallerindeki komisyoncuları aracı olarak kullanırken, %11.36'sı çevredeki diğer illere ürün götürdüklerini belirtmişlerdir. Üreticilerin %72.73'ü tanıdıkları komisyoncu tercih ederken, %15.91'i komisyoncu seçimini tavsiye üzerine yaptıklarını, %11.36'sı komisyoncu tercihi yapmadıkları ifade etmişlerdir.

Üreticiler, ürünlerini sebze haline götürmeden önce %90.91 oranında ürün fiyatı hakkında bilgi sahibi olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca üreticilerin sebze haline götürdükleri ürünlerde boylama-dereceleme yaptıklarını, %54.55'i ise yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Sebze halinde pazarlanan domatesin tamamında kasa kullanıldığı belirlenmiştir.

5.3.3. Sebze Pazarında (Aracısız) Pazarlama

Yapılan araştırmada bölgede üretilen domatesin %5.30'unun aracısız olarak sebze pazarında pazarlandığı saptanmıştır. Bölgede bu sistem ile pazarlama yapan üretici oranı ise %16.46'dır. Üreticilerin bu sistemi tercih etmesinin en büyük nedeni (%46.16) fiyatın yüksek oluşudur. Ayrıca üreticilerin %30.77'si pazara yakın olmasını, %15.38'i üretim miktarının az olmasını ve %7.69'u ise komisyon ve belediye rüsumundan tasarruf sağlamanın en büyük neden olduğu belirtilmiştir.

Üreticilerin aracısız pazarlama ile ilgili en büyük sorunu (%30.77) fiyatın yetersiz oluşudur. Ayrıca üreticilerin %23.08'i taşıma maliyetinin yüksek olduğunu ve %7.69'u ise pazarın uzak olduğunu belirtmişlerdir.

5.3.4. Fabrikaya Satış Yolu ile Pazarlama

Bölgede üretilen domatesin sadece %2.39'unu bölgedeki salça fabrikasına sattığı saptanmıştır. Ürününün tamamını veya bir kısmını fabrikaya satan üreticilerin oranı ise %13.92'dir. Bu şekilde satış yapan üreticilerin tamamı ürünlerini vadeli olarak sattıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca üreticilerin yine tamamı fabrikanın alış fiyatı düşük olduğu için, zorunlu kaldıkları ve ürünlerinin başka satış alternatifini olmadığı durumlarda fabrikaya satış yaptıklarını belirtmişlerdir.

5.4. Domates Üretiminde Kredi Kullanım Durumu ve Kooperatifleşme

Araştırma bölgesinde domates üretimine özgü kredi kullanımını yaygın değildir. Bunun en büyük nedeni direk olarak domates üretimi için kredi veren herhangi bir kaynağın olmayışıdır. Üreticilerin sadece %2.53'ü ilgili üretim döneminde domates üretimi için tüccarlardan kredi aldıklarını belirtmişlerdir. Ancak üreticilerin %60.76'sı diğer tarımsal ürünler için Tarım Kredi Kooperatifi, tüccar, şahıslar ve akrabalarından aldıkları kredileri domates üretiminde de kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Üreticilerin %91.14'ü kooperatifleşme olgusuna sıcak baktıklarını, ancak bu konuda neler yapılabileceği konusunda öncülük edemeyeceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca

domates üreticilerinin %8.86'sı ise kooperatifleşmeyi gereksiz bulduklarını ve pratik sonuçlar vermeyeceğini belirtmişlerdir. Yapılan gözlemlerde bu şekilde düşünen üreticilerin, domates pazarlamasında tüccarlara aracılık yapan çiftçiler olduğu kanaatine varılmıştır.

6. SONUÇ

Türkiye, dünya domates üretiminde ABD'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. 1993 yılı verilerine göre Türkiye üretiminin %3.35'i Tokat ilinde gerçekleşmektedir. Tokat ilinde Kazova Bölgesi domates üretiminin en yaygın yapıldığı bölge durumundadır. Bölgede normal hasat döneminde üretilen ve üretim deseni içinde yoğun olarak yer verilen domates daha çok ihracat beklentisi içerisinde üretilmektedir. Bu yönü ile ilde en çok üretilen (%58.7) sebze domatestir.

Kazova Bölgesinde domates üreten işletmelerde ortalama işletme genişliği 49.04 da' dır ve bunun 9.83 da' ını domates oluşturmaktadır. Bölgede öz mülk arazilerin yanı sıra %21.89 oranında ortak ve kiracılık şeklinde de domates üretimi yapılmaktadır. İncelenen işletmelerde ortalama domates üretimi yaklaşık 42.3 ton' dur. Ortalama verim ise 4304 kg/da' dır ve Türkiye ortalamasından yüksektir. Bölgede üretilen domatesin %92.88'i satılmakta ve %7.12'si işletmede tüketilmektedir. Araştırma bölgesinde üretilen domatesin %60.15'i toptancı tüccara satılmıştır. Ayrıca %32.16'sı bölgedeki sebze hallerinde komisyoncu aracılığı ile pazarlanmış, %5.30'u aracısız olarak sebze pazarlarında satılırken, %2.39'u bölgede bulunan salça fabrikasına satılmıştır. 1995 yılında domatesin ortalama satış fiyatı 4560 TL/kg'dır. En yüksek fiyat aracısız pazarlamada gerçekleşirken (6170 TL/kg), en düşük fiyat fabrikaya satışta (1947 TL/kg) gerçekleşmiştir. Ürünün %93.40'ı peşin, %6.60'ı ise vadeli satılmıştır. Domatesin pazarlanmasında ambalaj malzemesi olarak %42.81 oranında gazeteli kasa, %42.21 oranında plastik kasa kullanılmıştır. Ayrıca %9.50 oranında çiftli ve tekli kasa kullanılırken, ürünün %5.48'i herhangi bir ambalajlanmaya gerek duyulmaksızın traktör römorkları ile pazarlanmıştır.

Araştırma bölgesinde en yaygın pazarlama şekli toptancı tüccar aracılığı ile gerçekleşmiştir. Ancak bu sistemle pazarlanan ürünün sadece %34.69'unu direk olarak tüccarlar satın alırken, %38.78'ini tüccar adına bölgedeki çiftçiler, %24.49'unu kamyon sahipleri, %2.04'ünü de haldeki komisyoncular satın almışlardır. Bu sonuçlar, araştırma bölgesinde üretilen domateste pazarlama sisteminin henüz oturmadığını ve değişik meslek gruplarına sahip kişilerin alım yaptığını göstermektedir.

Bölgede diğer önemli bir pazarlama şekli sebze halindeki komisyoncular aracılığı ile gerçekleşmektedir. Ayrıca aracısız pazarlama ve bölgedeki salça fabrikasına satış durumu da sözkonusudur.

Yapılan araştırmada domates üretimi ile ilgili olarak kredi kullanımının yaygın olmadığı ve ayrıca sözkonusu ürüne ilişkin kredi kaynağı bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca üreticilerin %91.14'ünün kooperatifleşme olgusuna iyimser baktıkları belirlenmiştir.

İncelenen işletmelerin tamamının pazara dönük üretim yaptığı ve daha çok bölge dışına ve özellikle ihracata yönelik olarak üretim yaptıkları gözlemlenmiştir. Ancak oluşan piyasa koşullarının bölgede düzenli ve istikrarlı bir yapıyı sağlayacak durumda olmadığı saptanmıştır. Bazı yıllar kesintiye uğrayan ihracat durumu, üreticilerin geleceğe yönelik yüksek belirsizlik taşınmasına neden olmuştur. Ayrıca üreticiler; daha önce özellikle Ortadoğu ülkelerinden bölgeye gelen yabancı tüccarların son yıllarda bölgedeki bazı üretici ve diğer kişilerle (kamyoncu, yerli tüccar, komisyoncu vb.) irtibat kurarak alım yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Bu sonuçlara göre araştırma bölgesinde üretilen domatesin bölgedeki talepten çok fazla olduğu, mevcut üretim deseni içinde yoğun olarak yer verildiği ve ayrıca verimlilik düzeyinin yüksek olduğu dikkate alınrsa; özellikle ihracat yolunun açılması ile ilgili çalışmalara gereksinim duyulmaktadır. Ayrıca üretilen ürünün daha uygun fiyattan satılabilmesi için, üreticilerin pazarlık güçlerini artırma olanağı sağlayacak kooperatifleşmeye gidilmesi gerekmektedir. Araştırma bölgesindeki temel sorunun, domates üretiminden daha ziyade pazarlanmasında olduğu sonucuna varılmıştır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. FAO, Production Yearbook, Vol:48, 1994.
2. YAMANE, T., 1973, Statistics, Harper-International Edition, p (65), Tokyo.
3. FAO, Trade Yearbook, V1:48, 1994.
4. Capital, s(56), 5/1994.
5. DİE, Tarımsal Yapı ve Üretim, Çeşitli yıllar.
6. BAŞSEVİNÇ, N., "Tokat İli Kazova Yöresinde Domates Yetiştiriciliğinin Ekonomik Analizi", G.O.Ü. Fen Bil. Ens. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 1995.
7. ÇİÇEK, A., "Tokat İli Kazova Bölgesinde Şeker Pancarı Üretimi ve Üretim Girdilerinin Ekonometrik Analizi", Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), s.122, 1990, Adana.
8. SİVASLIGİL, A.C., "Tokat İli Kazova Yöresinde Bulunan Tarım İşletmelerinin Yapısal Özelliklerinin Saptanması, İşletme Sonuçlarının Ortaya Konulması ve Yöre Koşullarına Uygun İşletme Planlarının Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma". E.Ü. Fen Bil. Enst. (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 1990.
9. ÖZYURT, E., ÇINAR, A.İ., "Kazova ve Nıksar Ovalarında Yetiştirilecek Yüksek Verimli Domates Çeşitleri", Tokat Bölge Toprak-Su Araştırma Enstitüsü Yayınları No:34, Tokat, 1978.
10. YURDAKUL, O., 1986. "Tarımsal Pazarlamaya Giriş", Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Notları, No:9, Adana.